

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فنّ مناظر، در عهد غزنوی و سلجوقی

مؤلفان:

احمد وفايي بصير

هما هوشيار

سرشناسه	:	وفایی بصیر، احمد، ۱۳۵۷ -
عنوان و نام پدیدآور	:	فن مناظره در عهد غزنوی و سلجوقی
مشخصات نشر	:	همدان: انتشارات سکر، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	:	۸۴ ص.
شابک	:	978-600-7538-12-8
وضعیت فهرست نویسی	:	فیبای مختصر
یادداشت	:	فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی: http://opac.nlai.ir قابل دسترسی است
شماره افزوده	:	هوشیار، هما، ۱۳۵۰ -
شماره کتابشناختی ملی	:	۳۷۹۵۷۴۳

فن مناظره در عهد غزنوی و سلجوقی

نویسنده: نگار احمد وفایی بصیر

هما هوشیار

ویراستار: دکتر صر کاظم خانلو

ناشر: انتشارات سکر

انتشارات سکر

چاپ و صحافی: پیشگام

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۹۴

شابک: 978-600-7538-12-8

تیراژ: ۱۰۰۰

بها: ۹۵۰۰۰ ریال

«تمامی حقوق برای ناشر و مؤلفان محفوظ است»

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه.....	۷

فصل اول- پیشینه مناظره و اشکال آن

تعریف مناظره.....	۱۱
کاربرد شیوه مناظره.....	۱۱
مبتکر فن مناظره.....	۱۱
مناظره در ادبیات پیش از اسلام.....	۱۱
مناظره در قرآن کریم.....	۱۳
اشکال و انواع مناظره در علم مختصات.....	۱۹
مناظره در علم منطق.....	۱۹
سبک خراسانی و مختصات آن.....	۲۰

فصل دوم- مناظره در عهد زرنوی و سلجوقی

مناظره در دیوان اسدی توسی.....	۲۴
مناظره‌ی «مغ و مسلمان».....	۲۴
مناظره در دیوان رودکی.....	۲۵
کلیله و دمنه‌ی منظوم.....	۲۵
رودکی و زمانه.....	۲۵
رودکی و مرد غمگین.....	۲۶
مناظره در شاهنامه‌ی فردوسی.....	۲۷
گفت و شنودهای قهرمانان.....	۲۷
انتقاد: اعلام جرم و دفاعیه.....	۲۷
اقرار به بیعت با پادشاه.....	۳۰
مجادله.....	۳۲

۳۳	اصرار
۳۵	پرسش و پاسخ
۳۶	پرسش و پاسخ‌های معمولی
۳۸	پرسش و پاسخ‌های آزمونی
۴۱	مناظره
۴۱	مناظره‌ی مانی و موبد زرتشتی
۴۳	مناظره‌ی موبد و مزدک
۴۴	گفتگوی رستم و اشک بوس
۴۵	مناظره‌ی خاک و ابلیس
۴۶	مناظره‌ی کاوی آهنگ و اخاک تازی
۴۸	مناظره‌ی رستم و ارمندیار
۴۹	بازگشتن رستم به جنگ اسفندبار
۵۱	مناظره در دیوان عنصری
۵۱	مناظره‌ی عنصری و لب معشوق
۵۲	مناظره‌ی عنصری و معشوق
۵۳	مناظره‌ی عنصری و غضائری
۵۶	عنصری و ممدوح
۵۷	مناظره در دیوان منوچهری دامغانی
۵۷	مناظره‌ی دهقان و انگور
۵۸	مناظره‌ی منوچهری و منکر
۵۹	مناظره‌ی منوچهری و نگار
۶۱	منوچهری و حسودان
۶۳	مناظره در دیوان مسعود سعد سلمان
۶۵	مناظره در دیوان ناصر خسرو قبادیانی
۶۵	مناظره ناصر خسرو و حاجی
۶۷	مناظره در دیوان سنایی غزنوی
۶۷	مناقشه‌ی مرد دهری با بوحنیفه
۷۱	مناظره رادمرد و غافل

۷۲	 مناظره در دیوان خاقانی
۷۳	 مناظره در دیوان انوری ابیوردی
۷۳	 مناظره بوته‌ی کدو با درخت چنار
۷۴	 مناظره‌ی مرد کناس و انوری
۷۵	 مناظره در دیوان نظامی گنجوی
۷۵	 مناظره خسرو با فرهاد

فصل سوم- تعمیم و تکمیل

۸۱	 ۱۱ تعمیم و تکمیل
۸۳	 منابع و مآخذ

ادبیات ایران به دو بخش غربی (مادستان) و شرقی (خراسان) تقسیم می‌گردد که ویژگی‌های سبکی یا به اصطلاح طرز (ژانر) ادبی در این دو قطر شرقی و غربی ایران زمین متأثر از عوامل طبیعی و جغرافیایی آن دو اقلیم است. از انواع یا از اشکال شعر فارسی «قصیده» در وجه غالب، از مختصات سبک خراسانی و بسامد سرایش آن در زبان دری آشکارا بیشتر است و اما از انواع یا از اشکال شعر فارسی «غزل» در وجه غالب، از مختصات سبک «مادی» (عراقی) و بسامد سرایش آن در زبان فارسی غربی (-پهلوی نوین) آشکارا بیشتر است. هم بدین سان و برحسب استقراء، درباره‌ی دیگر قوالب بیان منظوم نیز، اگر «قطعه» را بتوان متعلق به ادب خراسان دانست، شیوه یا طرز «مناظره» (یا «مراجعه») همانا متعلق به ادب مادستانی است. منشأ مناظره‌های ادبی، طبعی را باید ادب پهلوی سرزمین جبال ایران دانست. ایرانشناس نامور «ژس پتر آرموس» عقیده داشته‌اند که مناظره یک یادگار ادبی سومری در میانرودان است. دکتر اذکائی «بز» را در «مناظره» «درخت آسوریک» نماد کوهستان زاگروس و «نخل» را نماد هامون می‌داند و کل منظومه درخت آسوریک را تقابل بین نظامات دامداری و کشاورزی دانسته‌اند.

ایشان معتقدند که در دوره اسلامی با استقرار طرز ادبی مناظره، دامنه و دایره شمول آن از اشیاء و اشجار و جانوران به میان افراد و جماعات و حتی اقوام و بلاد گسترش یافته است. برجسته‌ترین ادیب و نویسنده مناظره‌های مختلف، «ناحظ بصری» (۲۵۵-۱۶۰ ه.ق) است چنان که بسیاری از کتاب‌ها یا رسالات وی در زمینه تقابل است مانند: المحاسن و الاضداد، خصائص البلدان. پس از آن نیز رسالات یا منظومات به طرز مناظره‌ی ادبی در موضوعات مختلف، خواه به عربی و یا سپس هم به فارسی دری نوشته آمدند. «م اهل کوفه» از طرف مردم بصره یا برعکس و یا مناظره‌ی «عراق و جبال» که بر زبان یک شاعر اهل واسط عراق و شاعری از مردم همدان جاری شده، در واقع مناظره‌ی «گرما و سرما» است که این فقیه همدانی پیرو مکتب جاحظ آن را در کتاب جغرافیای خود گنجانده است. منظومه‌ای همانند درخت آسوری بنام قصه‌ی «میش و رزمو» با دو تحریر، یکی به فارسی یهودی (۶۱ بیت) و دیگر به فارسی دری (۴۹ بیت) در دست است. مناظره‌های اسدی طوسی که عبارتند از: آسمان و زمین، عرب و عجم، نیزه و کمان و جز اینها) پس از آن هم در زبان فارسی تا عهد اخیر (همچون مناظرات پروین اعتصامی) شمار آنها بسیار است.

سابقه‌ی مناظره در ادبیات فارسی به ادبیات پیش از اسلام در ایران برمی‌گردد. نه مناظره که اصولاً ریشه‌ی شعر فارسی و انواع آن از غزل و قصیده را باید در شعر هجایی پیش از اسلام جست؛ آن هم در متون پهلوی. مناظره قالبی است که در آن دو طرف به سؤال و جواب می‌پردازند و جواب‌های هریک از دو طرف برای اقناع دیگری است. در این جواب‌ها اندیشه‌های فلسفی و منطقی و گاه عرفانی هم دیده می‌شود. در بیشتر مناظره‌ها طرف مغلوب برای مخاطب داستان معلوم می‌گردد. مناظره‌ها از دوران پیش از اسلام تا زمان ما یکنواخت نبوده و به لحاظ ماهیت مناظره‌کننده‌گان دایم در تغییر و تحول بوده است.

برای مثال در ایران باستان مناظره میان یک شیء بی‌جان و یک موجود جاندار بوده است؛ مانند مناظره نخل و بز؛ در ادبیات ایران پس از اسلام مناظره‌ها غالباً میان دو موجود جان دار بوده است؛ مانند: مناظره‌ی رستم و اسفندیار در شاهنامه، مناظره‌ی مغ و مسلمان در دیوان اسدی توسی، اما در دوره‌ی معاصر مناظره‌ها معمولاً ترکیبی از مناظره میان دو موجود جان دار (مست و هوشیار پروین اعتصامی) یا دو موجود بی‌جان (گوهر و سنگ پروین اعتصامی) یا یک موجود جاندار و یک شیء بی‌جان (دروسی و شکر پروین اعتصامی) بوده است. مناظره در ادوار اسلامی به ویژه در دیوان شعرای سبک خراسانی نمود چشمگیری نداشته؛ مثلاً شاهنامه‌ی فردوسی حول محور حماسه می‌گردد. قاصید موحی، عنصری و فرخی حول محور مدح و وصف؛ قاصید مسعود سعد سلمان حول محور حبسیه و مدح و قاصید ناصر خسرو حول محور حکمت و زهد؛ اما با ظهور نظامی این نوع ادبی می‌بالد. رشد می‌کند و ما نمونه‌های زیبایی از مناظره را در پنج گنج نظامی مشاهده می‌کنیم. ایده‌ی اندیشه‌ی فردوسی را مبتکر فنّ مناظره دانسته‌اند؛ نوعی مسامحه بوده است بلکه باید او را بسط دهنده‌ی مناظره در دوره‌ی اسلامی که موضوعات متنوعی را در مناظره گنجانده است به شمار آورد؛ زیرا مناظره قبل از او هم در شعر فارسی بوده است. فردوسی هم گهگاه در متن داستان‌های شاهنامه؛ گهگاهی را که میان پهلوانان داستان رد و بدل شده است به زیبایی به تصویر می‌کشد؛ که این گفتارها در حقیقت در قالب مناظره است. منتها فردوسی اسم مناظره بر آنها نمی‌نهد. در این کتاب به سیر تاریخی مناظره در عهد غزنوی و سلجوقی که مشتمل بر شعر شعرای سبک خراسانی است خواهیم پرداخت.